

UWAGI DO PROJEKTU BADAWCZEGO „MIŚNIEŃSKA PORCELANA W XVIII WIEKU DLA SZLACHTY I ARYSTOKRACJI W POLSCE”

Ulrich Pietsch

*Dyrektor Zbiorów Porcelany,
Państwowych Zbiorów Sztuki w Dreźnie*

Od wyboru na króla Polski w 1697 r., saskiego księcia elektora Fryderyka Augusta I, zwanego Mocnym, zajmowały kwestie reprezentacji, dotyczące zarówno budowy wystawnej rezydencji zamkowej, jak i wyposażenia jej wnętrza oraz stworzenia odpowiedniego dworu w Warszawie. Obok drogocennych mebli i obrazów, na pierwszy plan wysuwały się przy tym kosztowne naczynia ze złoczonego srebra. Po wynalezieniu przez Johanna Friedricha Böttgera europejskiej porcelany twardej, w Dreźnie w 1708 r., oraz po założeniu i zorganizowaniu własnej manufaktury porcelany w Miśni w 1710 r., król mógł sprowadzać

¹ Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden (Saskie Główne Archiwum Państwowe w Dreźnie, dalej: HStA), Geheimes Kabinett, Loc. 520/01, Porzellan-Warenlager zu Dresden, 1734, k. M; *ibidem*, Loc. 1342/2, Acta Die Porcelaine Manufactur bertf., 1734–1735, k. 78/4r–6r.

do Warszawy wyroby na prywatny użytek. Królewskie kuchnia i cukiernia potrzebowały licznych naczyń stołowych, nie tylko ze srebra, ale także z porcelany. Kiedy po śmierci Augusta Mocnego jego syna koronowano w 1734 r. na króla Polski, porcelana miśnieńska zdążyła już awansować do rangi wyrobu luksusowego, pożądanego na europejskich dworach, stąd też mogła być wykorzystywana do celów politycznych. Kiedy ciężkie choroby zwiastowały rychłą śmierć Augusta II, podjęto przygotowania do elekcji jego syna poprzez zintensyfikowanie kontaktów z polską szlachtą oraz klerem, jak i z kurią rzymską. Rozmaici polscy możni i duchowni oraz rzymscy kardynałowie i papież otrzymali przed i po elekcji wiele upominków z miśnieńskiej porcelany. Wzbudziły one apetyty na dalsze zamówienia kierowane do saskiej manufaktury, tak iż już wkrótce również w Polsce doszło do szerokiego rozpowszechnienia „białego złota”.

Kolekcja porcelany Państwowych Zbiorów Sztuki w Dreźnie posiada obecnie wiele wyrobów porcelanowych, które zostały wyprodukowane dla warszawskiego dworu oraz kilka przekazanych niegdyś jako podarunki do Polski. Inne ważne obiekty znajdują się w polskich zbiorach muzealnych: w Muzeum Pałacu w Wilanowie, w Muzeum Narodowym w Warszawie, w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy oraz w Krakowie na Zamku Królewskim na Wawelu, a ponadto w innych zbiorach publicznych i prywatnych.

Nasz wspólny polsko-niemiecki projekt badawczy, który rozpoczęliśmy sympozjum w 2009 r., będzie dotyczył problematyki reprezentacji monarszej za czasów unii polsko-saskiej i skoncentruje się na tym, co okazało się być niezwykle wyjątkowym wytworem saskiej kultury i wyjątkowym symbolem statusu, narzędziem prestiżu politycznego i czynnikiem gospodarczym: porcelaną miśnieńską.

Celem projektu jest m.in. zbadanie motywacji, jaka kierowała wprowadzaniem porcelany miśnieńskiej w Polsce. Chodziło będzie tutaj głównie o to, by przejrzeć i uzgodnić ze sobą zachowane

ULRICH PIETSCH

w polskich i niemieckich archiwach dokumenty oraz porównać przechowywaną w muzeach porcelanę.

W dalszej części tekstu podanych zostanie kilka ważnych przykładów, dowodzących znaczenia podejmowanego tematu badawczego.

Uprawnieni do głosowania polscy szlachcice oraz dostojnicy kościelni, którzy wspierali saskiego kandydata w dążeniu do polskiej korony, otrzymali w podzięcie różne dary, wśród nich także porcelanę miśnieńską. Tą drogą w 1734 i 1735 r. zastawa stołowa z tzw. wzorem „żółtego lwa” trafiła do krakowskiego księcia biskupa Jana Aleksandra Lipskiego (1690–1746), który 17 stycznia 1734 r. koronował Fryderyka Augusta II na króla Polski Augusta III¹. Biskup poznański Stanisław Józef Hozjusz (1674–1738) również starał się o to, by móc dokonać koronacji, wszedł nawet przez to w spór z Lipskim; jednak sprezentowana w 1736 r. przez Aleksandra Józefa Sułkowskiego miśnieńska zastawa stołowa „malowana w kwiaty” zdołała go najwyraźniej ułagodzić².

W tym samym czasie kolejny serwis otrzymał podkanclerzy koronny Jan Małachowski (1698–1762)³. Już w 1717 r. jako podkomorzy należał do książęcego dworu Fryderyka Augusta w Wiedniu, a od 1734 r. brał udział w tzw. konferencji ministrów Augusta III, która obradowała w Dreźnie i miała decydować o sprawach polskich i saskich. Małachowski piastował urzędy polityczne wysokiej rangi i zawsze okazywał się wiernym stronnikiem króla.

Po 1740 r. serwis malowany w tzw. kwiaty drzeworytnicze, owady i herby trafił do Adama Stanisława Grabowskiego (1698–1766). August III mianował go w 1736 r. biskupem chełmińskim, a następnie wysłał do Rzymu, aby zdobył on u papieża Klemensa XII (pontyfikat 1730–1740) uznanie Augusta jako króla polskiego i zatwierdzenie Grabowskiego jako biskupa. Po powrocie w 1739 r. Grabowski został biskupem kujawskim, a w 1741 r. papież Benedykt XIV (pontyfikat 1740–1758) mianował go biskupem warmińskim. W 1740 r. został odznaczony przez króla Orderem Orła Białego⁴.

Już za panowania Augusta II referendarz koronny Antoni Sebastian Dembowski (1682–1763) należał do polskiego stronnictwa wiernego królowi i był przewidziany przez Fryderyka Augusta II na przyszłego podkanclerzego koronnego. Dembowski zaangażował się odpowiednio na rzecz saskiej sukcesji w Polsce i napisał ostry pamflet przeciwko Leszczyńskiemu, który prymas Teodor Potocki nakazał publicznie spalić przez kata na rynku Starego Miasta w Warszawie⁵. Za okazaną wierność otrzymał Dembowski od Augusta III w 1737 r. godność biskupa płockiego, „formalnie najważniejszy po prymasie urząd w arcybiskupstwie”⁶, jak też znaczny dar porcelanowy. Składał się on z dwóch serwisów do

² HStA, 10026, Geheimes Kabinet, Loc. 521/2 (tłum. pol.: „W październiku 1736 w Dreźnie / E. / Jego Królewskiej Mości Królowi Polskiemu i Księżęcej Mości Elektorowi Saskiemu dostarczono uniżenie, na targach na św. Michała w Lipsku roku bieżącego / białe malowane w kwiaty: / 1 dużą misę / 2 następne / 4 następne / 6 następnych / 6 następnych / 4 następne / 14 salaterek / 74 talerze / 36 trzonków noży / 6 solniczek / 2 maselniczki / 1 *Plat de Menage* z akcesoriami / 2 owalne teryny zdobione wypukłym arkadkowaniem / 2 misy do tego / 2 duże okrągłe teryny z uchwytyami / 4 takie, bez uchwyty / 4 misy do tego / [...] / 1 dużą misę / 2 następne / 4 następne / 4 następne / 6 następnych / 4 następne / 14 salaterek / 74 talerze / 2 sosjarki / 36 trzonków noży / 4 solniczki / 2 maselniczki / 24 łyżki / 1 taką dużą / 1 *Plat de Menage* z akcesoriami / 2 owalne teryny / 2 misy do tego / 2 wysokie teryny / 2 misy / [...] / oba wyżej wspomniane serwisy porcelanowe Ich Królewska Mość odebrał rękami własnymi, jeden z nich подарowano 2 października 1736 podkanclerzemu koronnemu Małachowskiemu, a drugi biskupowi poznańskiemu Hozjuszowi. / A. Sułkowski / Samuel Chładni”).

³ Por. przyp. 2.

⁴ Por. *Meissener Porzellan des 18. Jahrhunderts. Katalog der Sammlung Hoffmeister*, Hamburg 1999, t. 2, s. 540, kat. 359, il. na s. 541, s. 588, il. na s. 589.

⁵ J. Staszewski, *August III. Kurfürst von Sachsen und König von Polen. Eine Biographie*, Berlin 1996, s. 149.

⁶ *Ibidem*, s. 199.

⁷ HStA, Loc. 521/2 (tłum. pol.: „Drezno, dnia 31 grudnia 1737 / D.D. / Monsieur Dembowski biskup płocki otrzymał z magazynu porcelany / 1 biały i czerwony w kwiaty purpurą malowany / serwis do herbaty / 1 taki sam serwis do herbaty, średniego gatunku / 4 niebieskie misy / 6 jak wyżej / 6 małych salatek / 6 jak wyżej, średnich / 2 owalne sosjerki / 4 talerzy / 4 sztuki mis owalnych, zdobionych wypukłym arkadkowaniem, na słodycze / 2 okrągłe maselniczki / 2 jak wyżej, owalne / 2 teryny z uchwytem w kształcie ryby / 2 jak wyżej, bez uchwyty, tylko większe / 2 naczynia do lodu / 3 białe i czerwone kubeczki do czekolady / 2 brązowe spodki i czarki / zaświadcza hrabia Brühl / Samuel Chladni”).

⁸ HStA, 10026 Geheimes Kabinett, Loc. 521/2 (tłum. pol.: „Drezno, dnia 4 lutego 1737 / Rachunek za / serwis stołowy, który został na ustne najwyższe polecenie Jego Królewskiej Mości dostarczony do pałatyna Chełmna, hrabiego Czapskiego, jako to / 1 duża misa z formowanym brzegiem i kolorowymi kwiatami / 2 następne - - / 6 następnych - - / 6 następnych - - / 6 następnych - - / 4 następne - - / 8 takich samych, małych / 2 owalne teryny zdobione wypukłym arkadkowaniem / 2 okrągłe, duże teryny / 2 okrągłe, małe teryny / 74 talerze / 1 *Plat de Menage* / 51 trzonków noży / przedstawiony serwis stołowy został podarowany przez Jego Królewską Mość wojewodzie Chełmna Czapskiemu. / A. hrabia Sułkowski – Samuel Chladni.” Dalej: „Drezno, 16 marca 1737 / H. / Rachunek za / serwis stołowy wykonany dla Jego Eksceleńcy Wojewody Chełmna, hrabiego Czapskiego, jako to / 6 mis / 2 następne / 20 następnych / 10 następnych / 8 następnych / 2 małe, okrągłe teryny / 4 salaterki „muszlowane” / 2 sosjerki / 8 solniczek / 2 maselniczki / 16 świeczników stołowych / *Ces susdites pièces sont un present de sa majesté le Roi / hrabia Brühl, Samuel Chladni*”).

⁹ D. Vogel, *Heinrich Graf von Brühl. Eine Biographie*, t. 1: 1700–1738, Hamburg 2003, s. 387.

¹⁰ Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Porzellansammlung, Archiv, Verschiedene Spezifikationen und Belege über Zu- und Abgänge, 1700–1876 (tłum. pol.: „Rok 1729, Drezno. Dla Jego Królewskiej Mości

herbaty, jednego serwisu stołowego, dwóch kubków do czekolady i dwóch czarek ze spodkami z kamionki böttgerowskiej⁷.

Do stronnictwa prosaskiego w Polsce, które w zamiarach Augusta III miało popierać daleko idące reformy państwa i do którego zaliczał się Dembowski, należał również Jan Ansgary Czapski (zm. 1742), wojewoda chełmiński, który jako podskarbi wielki koronny rozpoczął dogłębną reformę systemu finansowego. Król obdarował go w 1737 r., tak jak Dembowskiego, dwoma serwisami stołowymi, z których jeden malowany był w „kolorowe kwiaty”⁸.

Podczas sporu o sukcesję w Polsce strona saska, jak i francuska starały się ogromnymi sumami pieniędzy kupić przychylność polskich magnatów. Ludwik XV w 1733 r. zainwestował w ten handel głosami pięć milionów dukatów. Mimo to, marszałek wielki koronny Józef Mniszech i kanclerz wielki litewski Michał Wiśniowiecki, jak też księżęta Sanguszko i Radziwiłł wraz z innymi szlachcicami opuścili 29 sierpnia zjazd elekcyjny, aby połączyć się w konfederacji przeciwko Leszczyńskiemu. Przedtem zostały im obiecane tytuły i stanowiska, a „książę Radziwiłł pozwolił się za ‘dużą sumę’ zwerbować i opowiedział się za księciem elektorem”⁹. Potężny i wpływowy ród książąt Radziwiłłów August Mocny przeciągnął na swoją stronę już w 1729 r. dzięki prezentowi w postaci porcelany; podarował niewymienionej z imienia księżniczce z tego rodu serwis do czekolady, herbaty i kawy¹⁰.

Poza prezentami trzeba uwzględnić i tę porcelanę, która została wyprodukowana dla samego monarchy oraz jego dworu w Warszawie. Należą tutaj z pewnością takie obiekty jak figura króla w stroju polskim, z lat 1741–1742, której istnieją przynajmniej trzy egzemplarze, jeden w Dreźnie i dwa w Polsce (il. 1), jak również tzw. serwis koronacyjny z herbami sasko-polskim i litewskim (il. 2). Kwestię ówczesnej przynależności do dworu drezdeńskiego bądź warszawskiego niełatwo jednak wyjaśnić, gdyż porcelana była niekiedy przewożona tam i z powrotem pomiędzy dworem drezdeńskim i warszawskim, chociaż zastawa stołowa kuchni królewskiej w Dreźnie opatrzona jest znakiem *KHK*, a kuchni królewskiej w Warszawie *KHKW*, natomiast dwu cukierni królewskich odpowiednio znakami *KHC* i *KHCW*.

Przykładem transportu porcelany z Drezna do Warszawy i z powrotem do Drezna, jest serwis stołowy, który książę elektor saski i król Polski August III zamówił do swojej rezydencji na zamku warszawskim¹¹. Jest to poparte znakiem *K.H.C.W.*, odpowiadającym *Königliche Hof Conditorey Warschau – Królewskiej Cukierni w Warszawie*, w której owe naczynia były przechowywane. W inwentarzu z 1750 r. prowadzonym przez

Ilustracje dostępne w wersji drukowanej

il. 1 *Król August III w stroju polskim, Miśnia, ok. 1741–1742*

s. 121, 122 ▶ il. 2 *Duża misa z serwisu koronacyjnego, Miśnia, ok. 1734*

marszałka nadwornego odnotowana została dostawa tego serwisu do Warszawy. Według tego zapisu składał się on z 30 misek nr 4, 60 misek nr 2, 43 kompotierek wzgl. salatek, 64 talerzy, 10 owalnych teryn, 10 owalnych misek z płaskimi uchwyta-
mi, 196 naczyń na kwiaty z długimi szyjkami i 165 naczyń na kwiaty ze spiczastymi szyjkami. Ponadto w dniu 31 sierpnia 1750 r. dotarło z drezdeńskiego magazynu porcelany 39 czarek do kawy oraz równie wiele spodków¹². Król podarował w późniejszym czasie mniejszą część serwisu Potockim z Krzeszowic, podczas gdy jego większa część po śmierci monarchy w 1763 r. została z powrotem sprowadzona do Drezna.

Jak można zobaczyć na przedstawionych przykładach, zachowane miśnieńskie wyroby porcelanowe udaje się często zestawić ze źródłami pisanymi o dostawie do zleceniodawcy bądź obdarowywanego. Z drugiej strony jednak istnieją dokumenty, którym nie można przyporządkować żadnego wyrobu porcelanowego, a także przedmioty, niemające odpowiedników w archiwaliach. Tak więc priorytetowym zadaniem projektu badawczego będzie przejrzenie, udokumentowanie i przeanalizowanie zapisów archiwalnych, jak i wyrobów porcelanowych. Następnie trzeba będzie zdecydować o publikacji wyników badań, które będą mogły być przedstawione opinii publicznej bądź w formie wydawnictwa książkowego, bądź na wystawie.

Króla Polskiego i Księżęcej Mości Elektora Saskiego z tegoż magazynu porcelany dostarczono uniżenie następujące przedmioty / dnia 21 marca / 6 sztuk spodków i czarek ze złotymi ozdobami i kolorowymi japońskimi figurami, wykwintnie malowanych, wraz z 1 miską do płukania, 1 kafetierą, 1 imbrykiem, 1 cukiernicą i 1 herbatnicą, razem / 6 sztuk wykwintnie malowanych kubków do czekolady, bez uchwytów, ze złotem i japońskimi figurami / 6 sztuk takich spodków / Na najlaskawsze ustne polecenie Jego Królewskiej Mości wymieniona wyżej porcelana z Królewskiej Manufaktury Porcelany dostarczona została do rąk własnych Jego Królewskiej Mości. / Niniejszym się zaświadcza. Drezno, 4 kwietnia 1729. / Serwis do czekolady, herbaty i kawy otrzymała księżniczka Radziwiłł. / Samuel Chladni”.

¹¹ Por. C. Boltz, H. Chojnacka, *Fata des Meissner Porzellanservices mit blauen Blumen und AR für die „Königliche Hof Conditorey Warschau”*, „Bulletin du Musée National de Varsovie” 19 (1978), nr 3, s. 74–84.

¹² HStA, TXI, nr 61. Oberhofmarschallamt.

UWAGI DO PROJEKTU BADAWCZEGO...